

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 20, Αρ. 1 (2002)

Αφιέρωμα: Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως πολιτικό σύστημα

Γιάννης Σταυρακάκης, *Lacan and the Political*, εκδόσεις Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1999.

Dave Lewis

doi: [10.12681/hpsa.14778](https://doi.org/10.12681/hpsa.14778)

Copyright © 2017, Dave Lewis

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Lewis, D. (2017). Γιάννης Σταυρακάκης, *Lacan and the Political*, εκδόσεις Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1999. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 20(1), 163–168. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14778>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ, *Lacan and the Political*, εκδόσεις Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1999.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια ανακίνηση του ενδιαφέροντος σχετικά με τη χρησιμοποίηση της λακανικής ψυχανάλυσης στη μελέτη του πολιτικού. Εκείνο που χαρακτηρίζει αυτή την επιστροφή στον Lacan είναι μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τις πρώιμες λακανικές αναφορές στη φαντασιακή ταύτιση και το στάδιο του καθρέφτη προς το ύστερο ενδιαφέρον του για το πεδίο του πραγματικού και το στοιχείο της απόλαυσης. Αυτή η ανανέωση αλλά και ο συνακόλουθος αναπροσανατολισμός του ενδιαφέροντος οφείλει πολλά στην αξιοσημείωτη συγγραφική παραγωγή του Slavoj Žižek από το 1989 και μετά, όπως και στη διαδεδομένη αγωνία ότι ο «θάνατος του υποκειμένου», όπως υποτίθεται πως τέθηκε από τον μεταστρουκτουραλισμό, είναι δυνατόν να οδηγήσει στην εγκατάλειψη του εγχειρήματος μιας κριτικής θεωρίας και υποσκάπτει κάθε ριζοσπαστική πολιτική στάση. Ανάμεσα στην αυξανόμενη πληθώρα άρθρων και βιβλίων που επιχειρούν να καταδείξουν τη χρησιμότητα της λακανικής θεωρίας για την ανάλυση του πολιτικού, το βιβλίο του Γιάννη Σταυρακάκη, ερευνητή στο Πανεπιστήμιο του Nottingham, ξεχωρίζει ως το πλέον συστηματικό, ξεκάθαρο, και μετρημένο χωρίς όμως να υστερεί καθόλου σε έμπνευση και εμβάθυνση. Στόχος του εγχειρήματος του είναι, εξ αρχής, η εξέταση της σημασίας της λακανικής θεωρίας για τις κοινωνικές επιστήμες και, ιδίως, για την πολιτική θεωρία που έχει πολλά να κερδίσει από αυτή την επαφή της με τον λακανικό στοχασμό.

Ο Σταυρακάκης ξεκινά την επιχειρηματολογία του καταπιανόμενος στην αρχή με τις ενστάσεις που συνήθως εγείρονται σε κάθε προσπάθεια σύγκλισης ψυχανάλυσης και κοινωνικών επιστημών και, σύμφωνα με τις οποίες, κάθε σύγκλιση αυτού του τύπου είναι μια καταδικασμένη και απορριπτέα στρατηγική στον βαθμό που η

χρήση θεωριών που προσιδιάζουν στην ψυχική λειτουργία του ατόμου για την εξήγηση της κοινωνικής και πολιτικής συμπεριφοράς οδηγεί νομοτελειακά στον ψυχολογικό αναγωγισμό. Ενάντια σε τέτοιου είδους διαδεδομένες αντιλήψεις ο Σταυρακάκης αντιτείνει ότι, αν και μπορεί να ισχύουν σε άλλες περιπτώσεις, πάντως δεν αφορούν τη λακανική θεωρία η οποία ανατρέπει ή, αν θέλετε, αποδομεί τους απλουστευτικούς δυϊσμούς ατομικό/κοινωνικό και υποκειμενικότητα/αντικειμενικότητα. Πράγματι, η λακανική σύλληψη του υποκειμένου είναι μια σύλληψη ουσιαστικής κοινωνικής, εκείνης ενός κοινωνικού/πολιτικού υποκειμένου που συγκροτείται μέσα από τις ταυτίσεις του με κοινωνικο-συμβολικά αντικείμενα μια και λείπει από αυτό κάθε παραδοσιακώς νοούμενη ψυχολογική «ουσία». Υπ' αυτή την έννοια, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, η λακανική μη-αναγωγική, μη-ουσιοκρατική θεώρηση του υποκειμένου είναι δυνατόν να εμπλουτίσει σημαντικά τη μεταστρουκτουραλιστική θεωρία. Ακολούθως, και βρισκόμαστε στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, το ενδιαφέρον στρέφεται στην κατηγορία του «εγώ» και στη διαμόρφωσή του μέσα από φαντασιακές ταυτίσεις. Ο Σταυρακάκης αρθρώνει μια λεπτομερή αλλά λιτή παρουσίαση της λακανικής θεωρίας του σταδίου του καθρέφτη και της αλλοτριώσης που ενέχει κάθε φαντασιακή ταύτιση τονίζοντας την πολιτική διάσταση αυτών των θεωρήσεων, τον ρόλο δηλαδή των σχέσεων εξουσίας στη συγκρότηση του εγώ. Ακολουθώντας την τελική αποτυχία του υποκειμένου να επιτύχει μια ασφαλή, ενιαία και κλειστή ταυτότητα μέσω της φαντασιακής ταύτισης, ο συγγραφέας στρέφει την προσοχή μας στο πεδίο του συμβολικού και της συμβολικής ταύτισης. Εδώ, ο αναγνώστης μπορεί να αναζητήσει μια συστηματική ανάλυση της θεμελιακής «μεταστρουκτουραλιστικής» κριτικής της γλωσσολογίας του Saussure από τον Lacan, αλλά και επεξηγηματικές αναφορές σε δύσβατους όρους όπως «η πρωταρχία του σημαίνοντος», «η πατρική μεταφορά», η «συμβολική ταύτιση» και ο «ευνουχισμός», με έμφαση πάντοτε στην πολιτική διάσταση αυτών των ψυχαναλυτικών κατηγοριών και θεωρήσεων.

Μια από τις κεντρικές θέσεις του Σταυρακάκη είναι ότι η λακανική θεώρηση του αντικειμενικού/κοινωνικού πεδίου έχει να προσφέρει στην πολιτική ανάλυση εξίσου πολλά, αν όχι περισσότερα, από τη θεωρία του για το υποκείμενο. Και στα δύο επίπεδα οι θεωρήσεις του Lacan αρθρώνονται γύρω από την έννοια της «έλλειψης». Για τον Lacan το επίπεδο της κοινωνικής αντικειμενικότητας

σημαδεύεται από μια καταστατική αρνητικότητα και, έτσι, η έλλειψη αυτή προσφέρει τον δεσμό ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό (το «υποκείμενο της έλλειψης»). Όπως επισημαίνει με σαφήνεια ο συγγραφέας, η έλλειψη αυτή δεν είναι παρά η έλλειψη ενός αντικειμένου πληρότητας που πάντοτε κατασκευάζεται εκ των υστέρων ως ένα χαμένο/απαγορευμένο αντικείμενο: πρόκειται για την *απόλαυση*. Ενός αντικειμένου του οποίου το status ως χαμένου είναι τελικά εκείνο που θέτει σε κίνηση την επιθυμία, ενός αδύνατου αντικειμένου το οποίο μας υπόσχεται η φαντασίωση. Κεντρικές λακανικές κατηγορίες όπως το «αντικείμενο μικρό α», η «φαντασίωση», και το «πραγματικό» επεξηγούνται στο σημείο αυτό, προτού ο Σταυρακάκης στρέψει την προσοχή του στο λακανικό «*point de capiton*» το οποίο έχει τόσο επηρεάσει και τη μετα-μαρξιστική οπτική των Laclau και Mouffe. Στο σημείο αυτό όμως εξετάζονται και άλλα κρίσιμα για την πολιτική και κοινωνική θεωρία ερωτήματα (κυρίως επιστημολογικού και οντολογικού χαρακτήρα), όπως η διαμάχη ουσιολογίας/κονστρουκτιβισμού, το ζήτημα της σχέσης του λόγου (discourse) με τα εκτός του λόγου (extra-discursive), η οντολογία της εξάρθρωσης αλλά και γενικότερα το status της (πολιτικής) πραγματικότητας και του πραγματικού.

Είναι όμως στο δεύτερο μισό του βιβλίου που ο Σταυρακάκης εισάγει τις πιο πρωτότυπες συμβολές του, όταν δηλαδή στο επίκεντρο της επιχειρηματολογίας τίθενται αμιγώς πολιτικά φαινόμενα και θεωρήσεις. Κατ' αρχάς η έννοια του πολιτικού διαφοροποιείται εννοιολογικά από εκείνη της πολιτικής. «Το πολιτικό» (όπως για παράδειγμα το εννοούν και οι Lefort, Laclau και Mouffe) ορίζεται ως ένας τροπισμός του *πραγματικού* (κατά Lacan), ως η στιγμή της ενδεχομενικότητας, του μη-αποφασισμού και της εξάρθρωσης, σε αντίθεση με την «πολιτική» που παραπέμπει στις φαντασιακές κατασκευές λειτουργία των οποίων είναι η προσπάθεια ελέγχου και νοσηματοδότησης της τραυματικής επαφής με αυτό το πραγματικό του πολιτικού. Η πολιτική πραγματικότητα κατασκευάζεται, εν τέλει, μέσω της συμβολοποίησης και, ως εκ τούτου, είναι δυνατόν να μελετηθεί με τα εργαλεία που μας προσφέρει η ανάλυση των καταστατικών μηχανισμών της *μεταφοράς* και της *μετωνυμίας* όπως τους παραλαμβάνει –και αναθεωρεί– ο Lacan από τον Jakobson και όπως μετασχηματίζονται στο έργο των Laclau και Mouffe στις πολιτικές λογικές της *ισοδυναμίας* και της *διαφοράς*. Εμπειρικά παραδείγματα όπως ο χιλιαστικός λόγος του Μεσαίω-

να, ο συντηρητισμός του «ενός έθνους», όπως αρθρώθηκε από τον Disraeli, η πράσινη ιδεολογία, ο Θατσερισμός και ο Μπλαιρισμός, χρησιμοποιούνται για την κατάδειξη της λειτουργίας των λογικών αυτών όπως και για την εξέταση της λειτουργικότητας εννοιών όπως το «κενό σημαίνον» του Laclau (με όλες τις λακανικές συνδηλώσεις του). Στην ανάλυση του για τη λακανική τάξη του πραγματικού, ο Σταυρακάκης ξεκινά έναν διάλογο με το επιχείρημα της «κοινωνίας του ρίσκου» του Ulrich Beck και υποστηρίζει ότι η μεγαλύτερη πρόκληση για τη σύγχρονη επιστημολογία είναι η απόρριψη της φαντασίωσης της βεβαιότητας μέσω της αποδοχής της ενδεχομενικότητας, της έλλειψης και της αβεβαιότητας (που δεν ισοδυναμεί όμως με τη σχετικιστική ή κυνική άνευ όρων παράδοσή μας σε αυτές).

Οι κυριότεροι στόχοι του Σταυρακάκη είναι, στο σημείο αυτό, οι διάφορες φαντασιώσεις που υπόσχονται την επίτευξη μιας πλήρους και διαφανούς κοινωνίας: το ουτοπικό φαντασιακό και η ηθική της αρμονίας. Ο συγγραφέας εξετάζει τα σχετικά επιχειρήματα των ιστορικών Norman Cohn και Christopher Hill όπως και του Slavoj Zizek για να ισχυριστεί ότι οι ουτοπικές φαντασιώσεις χαρακτηρίζονται από μια κοινή τυπική δομή της οποίας ουσιώδης (και, ίσως, αναπόφευκτη) στιγμή είναι και η ρηματική παραγωγή ενός «αποδιοπομπαίου τράγου» στον οποίο αποδίδεται η απώτερη έλλειψη κοινωνικής πληρότητας – από το σημείο αυτό δεν απομένει παρά ένα μικρό βήμα μέχρι το φαντασιωσικό συμπέρασμα ότι η εξολόθρευση του υποτιθέμενου αιτίου της έλλειψης θα οδηγήσει στην τελική επίτευξη του υπεσχημένου ουτοπικού παραδείσου. Υποστηρικτές του ουτοπικού φαντασιακού, όπως οι Ricoeur και Homer, γίνονται αντικείμενο εξαντλητικής κριτικής καθώς η νοσταλγία τους για μια ουτοπική πολιτική αποτυγχάνει να αναγνωρίσει τη σκοτεινή πλευρά αυτών των φαντασιώσεων και, έτσι, κινδυνεύει να εμπλακεί σε μια πολιτική που είναι δυνητικά καταστροφική. Ενάντια σε μια τέτοιου είδους «ανακατάληψη» (κατά Blumenberg) του ουτοπικού φαντασιακού, ο Σταυρακάκης ισχυρίζεται ότι τέτοιες κινήσεις αντίκεινται στην πλέον ριζοσπαστική διάσταση της λακανικής πολιτικής θεωρίας – στο μη αναγώγιο του πραγματικού– και ότι η υπεράσπιση και ριζοσπαστικοποίηση της δημοκρατίας και όχι η επιστροφή στην πολιτική της ουτοπίας θα πρέπει να είναι οι στόχοι μιας ψυχαναλυτικά προσανατολισμένης πολιτικής θεωρίας. Η δημοκρατία, υποστηρίζει ο Σταυρακά-

κης, ενέχει τη θεσμοποίηση της έλλειψης, την αποδοχή και ανάδειξη του αναπόφευκτου χαρακτήρα του πολιτικού ανταγωνισμού (που απωθείται βέβαια διαρκώς από το σύγχρονο νεοφιλελεύθερο/σοσιαλδημοκρατικό consensus και το συνακόλουθο παιχνίδι του πολιτικού marketing), και επιχειρεί να συγκροτήσει μια ενιαία μορφή του κοινωνικού πεδίου μόνον στη βάση της ίδιας της καταστατικής της αδυνατότητας.

Για την αποφυγή της γοητείας των οντολογικών φαντασιώσεων, ο συγγραφέας προτάσσει τη λακανική ηθική του πραγματικού στη θέση της ακόμα ηγεμονικής ηθικής της αρμονίας. Η ηθική του πραγματικού νοείται εδώ όχι ως μια ηθική που στηρίζεται σε κάποια συγκεκριμένη θεώρηση του οικουμενικού αγαθού ή του ιδεώδους, αλλά μάλλον ως κάτι που εδράζεται στην αναγνώριση του καταστατικού χαρακτήρα της έλλειψης, η οποία και απαιτεί τη συνεχή ανάκληση των τραυμάτων και ανταγωνισμών του παρελθόντος, της απωθμένης αρνητικότητας που κάποιοι σύγχρονοι ιδεολόγοι του τέλους της ιστορίας θα ήθελαν να ξεχάσουν. Μια ηθική στάση αυτού του τύπου απαιτεί ακόμη την ταύτιση με το *σμίπτωμα*, με τα άτομα δηλαδή και τις κοινωνικές ομάδες που γίνονται αντικείμενα αποκλεισμού και δαμιονοποίησης, με τους αποδιοπομπαίους τράγους που κατασκευαίζουν οι κυρίαρχες ιδεολογικές φαντασιώσεις, μια ταύτιση που πέρα από το θετικό περιεχόμενο του συμπτώματος συνιστά, εν τέλει, ταύτιση με την ίδια την έλλειψη στον Άλλο (την έλλειψη που σημαδεύει το κοινωνικο-συμβολικό πεδίο).

Δυστυχώς, ορισμένα από τα πολλά ενδιαφέροντα και πρωτότυπα επιχειρήματα που αφθρώνει ο Σταυρακάκης είναι «κρυμμένα» στις υποσημειώσεις όπου μπορούν εύκολα να παραβλεφθούν από τον βιαστικό αναγνώστη. Μια άλλη ένσταση που θα μπορούσε κανείς να προβάλλει σε σχέση με τούτο το βιβλίο, είναι η απουσία ουσιαστικής ανάλυσης της σχέσης ανάμεσα στην απόλαυση και το υπερεγώ όσον αφορά τη συγκρότηση συλλογικοτήτων και την πλασίωση των τυπικών κανόνων (του Νόμου) μιας κοινότητας. Όπως έχει παρατηρήσει επανειλημμένα ο Žizek, η ταυτότητα μιας κοινότητας δεν συγκροτείται μόνον μέσω της ταύτισης με τον γραπτό Νόμο αλλά, ίσως κατά κύριο λόγο, μέσα από την ταύτιση με μια κοινή αλλά ουδέποτε αφθρωμένη δημόσια υπερεγωτική υπέρβαση του Νόμου. Μέσα, δηλαδή, από μια ιδιαίτερη μορφή οργάνωσης της σχέσης των υποκειμένων με την απόλαυση που συνιστά τον πυρήνα της συλλογικής υποκειμενικότητας μιας κοινότητας, «τον

τρόπο που ζούμε εδώ». Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι διαφορές ανάμεσα σε διαφορετικές οικονομίες της απόλαυσης παίζουν σημαντικό ρόλο στους πολιτικούς αγώνες, στην καταδίωξη των κάθε λογής «μειονοτήτων» και στη μορφή που λαμβάνουν οι ιδεολογικοί σχηματισμοί. Αυτό, όμως, δεν αποτελεί μομφή εναντίον του βιβλίου στον βαθμό που, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας παρατηρεί, θα ήταν ακατόρθωτο να καλυφθούν σε έναν και μόνο τόμο όλα τα πιθανά πεδία σύγκλισης ανάμεσα στη λακανική θεωρία και τον κοινωνικο-πολιτικό στοχασμό. Δεν μένει, λοιπόν, παρά να συστήσουμε με θέρημη το βιβλίο του Σταυρακάκη τόσο στους αναγνώστες που δεν είναι εξοικειωμένοι με τη λακανική θεωρία (αποτελεί μια έξοχη εισαγωγή σε πολλές από τις προεξάρχουσες θεματικές της) όσο και σε εκείνους που ενδιαφέρονται να συσχετίσουν τη λακανική ψυχανάλυση με τη μελέτη του πολιτικού φαινομένου.

DAVE LEWIS

(μετάφραση: Ιάσων Γληνός)

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ, *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, μτφρ.: Δημήτρη Α. Σωτηρόπουλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000, 160 σελ.

Η μελέτη του Ν. Διαμαντούρου για τον πολιτισμικό δυϊσμό στην Ελλάδα και τις συζεύξεις του με την πολιτική, μολονότι έχει ολοκληρωθεί το 1993 και δημοσιευθεί στα αγγλικά, εκδίδεται για πρώτη φορά στα ελληνικά. Στον πρόλογο του βιβλίου του, ο συγγραφέας, μεταξύ άλλων, δικαιολογεί την απόφασή του να την εκδώσει με τέτοια σημαντική καθυστέρηση προβάλλοντας το επιχείρημα ότι τα συμπεράσματα της έρευνας εκείνης εξακολουθούν να είναι επίκαιρα προς επικουρία τους δε έρχονται και τα συμπεράσματα της συμπληρωματικής έρευνας που διεξήχθη για την περίοδο 1993-2000. Πρόκειται για *ορθή και επίκαιρη* απόφαση όχι μόνο διότι η έκδοση καλύπτει ένα τεράστιο κενό στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία –ελάχιστα έχουν γραφεί επί του θέματος– αλλά, κυρίως, διότι ο πόλεμος μεταξύ των δύο αντίπαλων πολιτισμικών παραδόσεων, της «μεταρρυθμιστικής» και της «παρωχημένης», εξακολουθεί να μαίνεται με αβέβαιη ακόμη έκβαση.